

Мамытова А.К.

**КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ ТАБЫШ
ТУУРАНДЫ ЭТИШТЕРДИ КТОРУУДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР**

Мамытова А.К.

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ГЛАГОЛОВ ЗВУКОПОДРАЖАНИЯ
В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАК**

А.К. Mamytova

**THE TRANSLATION PECULIARITIES OF KYRGYZ
AND ENGLISH SOUND IMITATIVE VERBS**

УДК: 811.512.154

Бул макалада адабий чыгармаларда табыш тууранды этиштерди которуудагы ролу каралган. Макалада ономотопея көркөм адабий тилинин абдан күчтүү болгон экспрессивдик каражаттарынын бири катары белгиленет. Тексттик талдоодо, алардын тексттеги аткаруу кызматына жараша ар бир табыш тууранды этиш белгилүү бир мыйзамченемдүүлүктүн негизинде которулуусу шарт экени белгиленет. Кыргыз тилинен англис тилине же болбосо англис тилинен кыргыз тилине которууда төмөндөгүдөй классификациясынын негизинде котормо процессин жөнөкөйлөштүрүү жана жакшыртуу каралган: 1. Үн сүрөттөө функциясы, 2. мүнөздөмө функциясы, 3. таасир берүү функциясы, 4. жөнөкөйлөштүрүү функциясы, 5. тил каражаттарын үнөмдөө функциясы, 6. эстетикалык жана экспрессивдик функциясы. Которуу процессинде кээ бир табыш тууранды этиштерди көркөм тил бирдигинин стилистикалык кооздугун сактоо үчүн четке какса болот (мисалы: экспрессивдик жана эстетикалык функцияларын).

Негизги сөздөр: үн, табыш тууранды, котормо, классификация, функ ция, маданият, салт-санаа, ономотопея, ыкма.

В этой статье рассматривается роль перевода глаголов звукоподражания в художественных литературах. В статье ономотопея обозначается как одно из наиболее ярких экспрессивных средств художественного литературного языка. При текстовом анализе отмечается, что глаголы звукоподражания в зависимости от функции в тексте должны быть переведены на основе определенной закономерности. На основе нижеприведенной классификации предусмотрено совершенствование и упрощение процесса перевода с кыргызского языка на английский язык либо с английского языка на кыргызский язык: 1. звукоизобразительная функция, 2. характеризующая функция, 3. функция, производящая впечатление, 4. упрощающая функция, 5. функция экономии языковых средств; 6. эстетическая и экспрессивная функция. В процессе перевода некоторые глаголы звукообозначения могут быть исключены для сохранения стилистической красоты художественной языковой единицы (например, эстетическая и экспрессивная функция).

Ключевые слова: звук, звукоподражание, перевод, классификация, функция, культура, традиция, ономотопея, способ.

This article is considered the role of onomatopoeia verbs translation in literature. Onomatopoeia is designated as one of the most striking expressive means of literary language in the article. As text analyses show that according to the function in the text, onomatopoeia verbs should be translated on the basis of certain rules. The process of translation from Kyrgyz into English or from English into Kyrgyz language is planned to improve and simplify on the basis of the following classification: 1. sound-producing function, 2. characterizing function, 3. the function of producing the impression, 4. simplifying function, 5. language saving function, 6. aesthetic and expressive function. In the process of translation, some verbs of sound can be excluded to preserve the stylistic beauty of the artistic linguistic unit (f.ex.aesthetic and expressive function).

Key words: sound, the sound imitation, translation, classification, function, culture, tradition, onomatopoeia, method.

Үн – бул чындыгында кубулуштун бир белгиси болуп саналат. Бирок үндү кабыл алуу мисалы өңдү таанууга салыштырса татаалыраак. Анткени, бир нерсенин түсүн, биз, адатта, чеги жок кароого мүмкүнчүлүк алабыз, ал эми үн чектелүү гана убакыт ичинде кабыл алынат. Ошондуктан, үн адабий тилде чагылдырылат да, табыш тууранды сөздөрсүз чыгарма супсак болуп, бул нерсе жазууда негизги элементтердин бирин түзөт.

Ономотопея көркөм адабий тилинин абдан күчтүү болгон экспрессивдик каражаттардын бири катары колдонулат. Демек, ар бир окурманга тигил же бул чыгарманы окуганда ономотопеяны түшүнүү көйгөйү туулат. Тексттик талдоодо, алардын тексттеги аткаруу кызматына жараша ар бир табыш тууранды этиш белгилүү бир мыйзамченемдүүлүктүн негизинде которулуусу шарт.

Кыргыз жана англис тилдеринин өзгөчөлүктөрүнө таянып, ушул тилдерде сүйлөгөн элдердин кулк-мүнөзүн, каада-салттарын эске алып, төмөндөгүдөй топторго бөлдүк:

1. Үнсүрөттөө функциясы;
2. Мүнөздөмө функциясы;
3. Таасир берүү функциясы;
4. Жөнөкөйлөштүрүү функциясы;

5. Тил каражаттарын үнөмдөө функциясы;
6. Эстетикалык жана экспрессивдик функциясы.

1. Үнсүрөттөө функциясы.

Үнсүрөттөө функциясы – бул негизи ономотопея сөздөрүнүн милдетин аткарат, анткени табыш тууранды этиштер түздөн-түз үндү сүрөттөө гана болбостон, белгилүү бир объектти же абалды сүрөттөйт. Үнсүрөттөө функциянын негизинде которулган табыш тууранды этиштер, которулуп жаткан тилдеги элдин маданиятын, баалуулуктарын, психоакустикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен которулуусу керек. Албетте, ономотопея көркөм текстте табыш тууроо милдетин аткарып, негизги психоакустикалык көрсөткүчтөр боюнча аларга тиешелүү максаттуу ыкмалар менен жүзөгө ашырылуусу табигый нерсе.

Ошентип, төмөндөгү мисалда англис тилиндеги табыш тууранды этиш *thump*, бир нерсенин катуу үн менен кагылышы же жерге түшкөнү кыргыз тилинде эки ономат менен которулган «шырт, дүп». Негизинен, шырт - кургап калган жалбырактын үстүнөн басканда чыккан кытыраган үн болсо, дүп - бир нерсе кулап жерге түшкөндө чыккан дабышты билдирет:

• ... When suddenly, *thump, thump!* Down she came upon a heap of sticks and dry leaves and the fall was over. (Кэрролл Л.)

• Аңгыча - *Шырт! Дүп!* Ал ошентип жыйылып турган чырпыктарга жана кургаган жалбырактардын үстүнө түштү.

Ал эми кийинки мисалда, которулуп жаткан тилдеги элдин маданиятын, баалуулуктарын, психоакустикалык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен которулган. Ошондо *to clank* күркүрөө, күрүлдөө, дүңгүрөө, шаңгыроо, тарсылдоо, шалдыратуу, калдыратуу деген маанилери бар сөз *зыңылдоо* табыш тууранды этиши менен которулган, анткени бул жөн гана болоттун тарсылдаганы эмес, токтолбой, шашпай иште-тилип жаткан болотту сүрөттөйт. Ал эми, *to rustle* шуудуроо, шырылдоо, шылдыроо, кычыроо, кагыроо деген маанилерди берсе да, жибек менен баркуттардын желге желбирегендеги катуубу же жумшакпы чыккан табыш *желбирөө* деп которулуп, шамалдан улам кыймылдап жаткан баркут менен жибектин акырындан силкинип, жумшак үн чыгарылып жатканы белгиленген.

• Many of the old houses, round about, speak very plainly of those days when Kingston was a royal borough, [...] and the long road to the palace gates was gay all day with *clanking* steel ... and *rustling* silks and velvets, and fair faces. (Horsburgh N.)

• Бул жердеги көптөгөн үйлөр ал убакыттарды эске салат, Кингстон сарайга келип калганда жолдун ары-бери жагынан болоттун *зыңылдаганы*, жибек менен баркуттун *желбирегени* жана сулуу кыздар

көзүнө урунду.

2. Мүнөздөмө функциясы.

Кээ бир учурларда, текстте ономаттар сөз болуп жаткан булак (объект) жөнүндө маалымат аныктоого жардам берет. Мындай колдонуунун мүмкүн болгон үч ыкмасын карасак болот:

1) Текстте объект (үн булагы) аталган эмес. Бул учурда, адресат өзүнүн экстралингвистикалык тажрыйбасынын негизинде объектти аныктаса болот:

• Тынчсызданган неме *сайрап* да канаттарын *куулөп* да атты. (Касымбеков Т.)

• It, troubled from its slumbers, *twitters* and *flaps* its wings.

Чымчыктын аты текстте берилген эмес; анын ордуна, ал нерсенин кыйкырыгы аны болжолдуу түрдө аныктоого жардам берет. Мындай нерсени которгондо психоакустикалык мүнөздөмөсүнүн өзгөчөлүктөрүн сактап калуу абзел, анткени үндүн булагын түшүнүү кыйынчылыкка алып келет. Бул мисалда кыргыз тилиндеги табыш тууранды «сайрап» этиши англис тилиндеги табыш тууранды «twitter» этиши менен которулган, жана фреквентат (кайталанган, катарлаш үндөрдү түшүндүрөт) болуп эсептелип, үндүк мүнөздөмө жагынан дал келет: сайроо - бир нече жолу катары менен абдан тымызын (бийик) чыккан үн; twitter - make a series of light short sounds.

2) Үн булагы текстте мурунураак берилген. Бул учурда, адресат объектти жана андан чыккан үндү салыштыруу, аны так аныктоону камсыз кылат:

• Ал эми сол колго тапанчаны алса болот. Мына мындай. [...] Ал болушунча кабагын өйдө көтөрүп, ооздорун бекем кымтып, күзгүнү карай мээлеп туруп басып калды. *Taps* деген үн бөлмөнү жаңыртты.

• The revolver would look better still her left hand. Like this. She knitted her brows as far as they could go, compressed her lips, aimed at the mirror and pressed the trigger. The room *rang with a deafening report*. (Arkady G.)

Табыш тууранды этиштер үндүн булагынын маанисине анча төп келишпегендиктен, котормочу үн булагын түшүүндө кыйынчылыктарга жол бербөө үчүн экинчи ирээт көрсөтмө берүүсүнө мажбур болгон (*report* - explosive sound for a gun being fired-мылтык атылганда чыккан үн).

3) Объект (үн булагы) текстте кийинчээрек берилген. Бул учурда, табыш тууранды этиш менен үн булагынын катафорикалык (сөздүн же сөз айкаштарынын маанисин кийинчээрек контекстен түшүнүү) мамилелери сүйлөмдүн бөлүкчөлөрүн бириктирет же тескерисинче чегинен чыгаруу жөндөмдүүлүгүнө ээ. Катафора окурманга тынчсыздануу менен сырдуу сезим үчүн өбөлгө түзөт; ал котормодо ушундай ырааттуулукту сактоо үчүн абдан маанилүү болуп саналат:

• While she was peering about anxiously among the trees, a little sharp *bark* just over her look up in a great hurry. An enormous puppy was looking down at her... (Кэррол Л.)

• Алиса элендеп караңгы токойдо айланасына көз чаптырып жатса, кимдир бирөө катуу кулак түбүнө *үрүп* жиберди. Саксайган, абдан чоң күчүк анын төбөсүнөн ылдый карап турган экен...

Көбүнчө табыш тууранды этиштер чыгармадагы каармандын ар кандай кырдаалда адамдык касиеттерин, сапаттарын ачып көрсөтүүдө колдонулат. Бул учурда, текстте ономаттар чыккан дабышты гана бербестен өзүнө кеңири маанини камтыйт, мисалга алсак, коомдук, адеп-ахлактуулук, кесиптик же жеке мүнөздөмөлөрү да кирет. Ошондуктан, котормодо табыш тууранды этиштердин психоакустикалык касиеттерин эле эмес, сүйлөө ыкмасын же стилин, ар кандай, өзгөчө, жүрүм-турумун жана адамдын же жаныбардын эмоционалдуу жөндөмдүүлүгүн которулган тилге ырааттуу жана түшүнүктүү бериши керек. Жогорудагылардын негизинде ономаттарды котормодо төмөндөгүдөй ыкмалар менен которсо болот:

1) Котормодогу табыш тууранды этиш – баштапкы табыш тууранды этишке так дал келүүсү:

• *Ыйлайт да.* Туура эле *ыйлайт*. Карасаң арыктыгын! (Касымбеков Т.)

• "He's *crying*. He is really *crying*. And skinny. Look how skinny he is!"

2) Котормодогу табыш тууранды этиш – баштапкы табыш тууранды этишке дал келбөөсү, келтирилген мисалда to screech чыйкылдоо деген табыш тууранды этиш айкырык ономаты менен которулган:

• he still advanced, *screeching* out the while: "I'm a-coming, sur..." (Arkady G.)

• ... ал ошентсе да, *ач айкырыкты* салып келе жатты: - Баратам, баратам, сэр!

3) Котормодо же баштапкы текстте табыш тууранды этиш берилбей, анын мааниси гана берилүүсү, төмөндөгү мисалда берилгендей *drawl* - speak in a slow, lazy way with prolonged vowel sound; ал эми кыргыз тилине которгондо *оозун чойду* деп берилген:

• Call what you're doing hard work", he *drawls*... (Horsburgh N.)

• Эми сиз ушуну иштедим деп атасызбы? – *ден оозун чойду* ...

3. Таасир берүү функциясы.

Табыш тууранды этиштер текстте кандайдыр бир белгилүү деңгээлде "маанай" түзүүнү же башкача айтканда кабыл алуучуга эмоционалдык таасирди күчөтүүгө колдонулушу мүмкүн. Мындай учурда шайкеш болгон табыш тууранды сөздөр кеңири колдонулат. Бул учурда, кайсы бир ономат текстте белгилүү бир идеяны, ассоциацияны берет. Ошондуктан, табыш

тууранды этиштерди которууда, бул өзгөчөлүктөр кылдат талдоо менен бирге тексттеги үндү берүүнүн бардык ыкмалар колдонуусун талап кылат.

• Ал көзүн ачты, тапанчасын алып отурду, элендегенинен баардыгы кулагына *шыбырттай* берди, катып калды, тоо бурчактын жерге *тык* деп түшкөнү, тоңгон кардын кытыраганы, кар алдында *шылдыран* аккан булактын үнүнөн дагы титиреп кетти.

• He opened his eyes and strained his ears so hard that they began to *buzz*, took out his pistol and sat stock - still startling at the *sound* of a falling cone, the *crunch* of the night-hardened snow and the low *ripple* of the tiny springs that ran from under the snow. (Polevoi B.)

4. Жөнөкөйлөштүрүү функциясы.

Кичинекей бала жаны тили чыгып келе жаткан мезгилде ар бир үйрөнүп жаткан сөзүнө түзмө-түз чагылдырууну издейт. Ал эми нерсе жана андан чыккан табыш ономаттар менен жандуу бериле алат. Ошондуктан, балдардын ономаттары жөнөкөй жана табигый. Чоң кишилер балдар менен сүйлөшкөндө «бала тили» деп аталган тилди колдонуп, албетте ал жөнөкөйлөтүлгөн тилдин бир түрү болуп саналат, башкача айтканда айтууга жеңилдетилген, ошондуктан, табыш тууранды этиштерди же болбосо сөздөрдү колдонуу бала менен чондордун ортосунда оозеки байланышка мүнөздүү өзгөчөлүк болуп саналат. Ал эми, жазма тилде жөнөкөйлөштүрүү функцияны аткарган ономаттар адабий чыгармаларда кездешет. Ономаттар диалогдордо же балдарга арналган ырларда же болбосо балдарга окуп берүүгө арналган чыгармаларда кеңири кездешет. Котормодо болсо, адатта ономаттарга мүнөздүү "бала тили" аркылуу которуу керектиги менен белгиленет:

• Бир саатта – *чык-чык* – ошентип алтымыш мүнөт.

• And an hour - *tick-tock* - has sixty whole minutes in it. (Polevoi B.)

5. Тил каражаттарын үнөмдөө функциясы.

Кээ бир учурларда ономаттарды пайдалануу, көп сөздүүлүктөн качууга жардам берет. Ономаттардын жардамы менен жасалган үндүн образы бир нече сөздүн ордуна колдонулат. Ал эми, англис тилиндеги табыш тууранды этиштер адвербалдык этиштин маанисинде колдонулат, башкача айтканда, бир эле учурда үндү мүнөздөйт жана иш-аракетти билдирет. Бул көрүнүш кыргыз тилинде айырмаланып эки ыкма менен которулат:

• He *banged* the hell out of the room. (Horsburgh N.)

• Көрүшкөнчө! – эшикти тарсылдатып көздөн кайым болду. же болбосо:

• Көрүшкөнчө! – эшикти тарс жапты да көздөн кайым болду.

Кээ бир котормолордо «тарс жапты» деп эки сөздү колдонгондон баш тартып, анын ордуна «тар-сылдатып» адвербалдык этишин колдонсок болот.

6. Эстетикалык жана экспрессивдик функциясы.

Табыш тууранды сөздөр көркөм образды түзүү үчүн күчтүү каражат болуп саналат. Көбүнчө ономаттар салыштырууда жана метафораларда колдонулса, метонимияда азыраак кездешет. Албетте, котормодо көркөм сүрөттөөлөрдү жана тексттин жандуулугун сактап калуу үчүн, тиешелүү стилистикалык ыкмаларды пайдаланууга умтулушу керек; ошол учурда түп нуска котормодо кандай болсо ошондой мааниде сакталат же болбосо анын аналогиясы менен алмаштырса болот:

- The poor little thing was *snorting like a steam engine* when she caught it... (Arkady G.)

- Ал качан гана аны кармап алганда, ал байкуш кичинекей *паровоздой бышылдап*, ...

Табыш тууранды этиштер жана анын туундулары, адатта, мазмунуна же адресатка карата баяндамачынын сөз каражаттарына мамилесин билдирет. Көркөм иш алкагында 3 милдетти кароого болот:

1) эмоционалдуулук (кандайдыр бир сезимди же эмоцияны билдирүү); 2) баа берүү (жактыруу же жактырбоону билдирүү); 3) билдирүү (синтаксистик байланышы бар сөздөрдү күчөтүп берүү). Билдирүү субфункциясы баардык табыш тууранды этиштер менен колдонула берет, анткени, бир нерсени билдирип жатканда көркөмдүүлүк үндүк формада жандуу берилет.

Табыш тууранды этиштер бир тилден экинчи тилге которулуп жатканда, эмоционалдуулугун, кайсыл стилистикалык түзмөккө туура келээрин эске алуу менен котормону аткаруу керек.

- "That's all right. We can smoke till they start *screaming at us*", said. (Carrol L.)

- Эч нерсе эмес! Бизге *бакырганча* чылым чеге берек болот. - деп айтып атам.

Адатта, табыш тууранды этиштерди которууда алардын сүйлөмдөгү грамматикалык функциясына гана эмес, анын жандуулугуна жана маанисин берүүгө умтулуш керек. Ошону менен бирге, котормодогу лексика түп нусканын стилистикалык жана эмоционалдык кооздугуна төп келиши керек.

Кийинки мисалда колдонулган «үрүү» табыш тууранды этиши 3 субфункцияны өзүнө камтыйт: эмоционалдык (сүйлөп жаткан кишинин таарынып

атканын билдирет), баа берүүчүлүк (сүйлөп жаткан кишинин жактырбай жатканын билдирет) жана билдирүү (ономат катары стилистикалык элемент). Ал эми, англис тилинде которгондо, колдонулган «*carp* наалуу, даттануу» этиши эмотивдик-бааберүүчүлүк ролду аткарганы менен табыш тууранды этиштердин тобуна кирбейт жана стилистикалык нейтралдуу лексикага туура келет.

- Түшүнөсүңбү, жалкоо, советтик бийликке *үрбөчү*. Жиндисиң, сен даана жиндисиң! (Касымбеков Т.)

- "You understand, you bum, and yet you *carp* at the Soviet government. You're a fool, a real fool!

Жыйынтыктап айтканда, адабий тексттеги табыш тууранды этиштерди талдоо ыкмасы анын сүйлөмдө аткарган милдеттерине түздөн-түз көз каранды болот. Эгерде табыш тууранды этиштер которууда ага дал келе турган маанидеги которулуп жаткан тилде табыш тууранды этиш жок болсо, анда, ономаттын аналогун (үн сүрөтөө, аныктоо, мүнөздөө, таасир берүү, жөнөкөйлөштүрүү, эстетикалык функциялар) же анын эквивалентин колдонуу сунушталат. Ошондой эле, табыш тууранды этиштерди бир тилден экинчи тилге которгондо алардын тексттеги аткарган милдеттерин, жасалган ыкмаларына жана аны менен байланышкан бардык башка элементтерди эске алуу керек. Котормону ишке ашырууда ономаттын даражасы нөлгө барабар же аз болсо, көпчүлүк учурда табыш тууранды этиштерди көркөм тил бирдигинин стилистикалык кооздугун сактоо үчүн четке какса болот (мисалы: экспрессивдик жана эстетикалык функцияларын).

Адабияттар:

1. Бешкепирова А.И. Тууранды сөздөрдүн түркологияда изилдениши // Известия вузов Кыргызстана, №2. - Бишкек, 2016. - 183-186-бб.
2. Горохова Л.А. О некоторых закономерностях перевода ономапов в зависимости от функции, выполняемой ими в тексте // Лингвистика. Перевод, межкультурная коммуникация, Вып.2. - Пятигорск: ПГЛУ, 2000. - С. 110-120.
3. Давлетов С. Азыркы кыргыз тил: Морфология [Текст] / С. Давлетов, С. Кудайбергенов. - Фрунзе: Мектеп, 1980. - 236 с.
4. Жамашова А.Т. Элестүү сөздөр менен табыш тууранды сөздөрдүн маанилик жактан бөлүнүшү [Текст] А.Т. Жамашова. // БГУнун жарчысы. - 2007. - №3 (9). - 121-123-бб.